مروری بر کتاب الصحابة الکرام، به ویژه فصل شرح حال حضرت ابوطالب علیه‌السلام ـ علی‌اکبر زمانی‌نژاد
فصلنامه تخصّصی مطالعات قرآن و حدیث **سفینه**
سال سیزدهم، شماره ۴۹ «ویژه حضرت ابوطالب علیه‌السلام»، زمستان ۱۳۹۴، ص ۱۱۴ـ ۱۲۲

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1394.13.49.9.0]

مروری بر کتاب **الصحابة الکرام**، به ویژه فصل شرح حال حضرت **ابوطالب** علیه‌السلام

علی اکبر زمانی‌نژاد *

الصحابة الکرام، العلامة المؤرّخ البحاثة الشیخ محمدعلی احمدیان النجف آبادی النجفی (۱۳۴۰–۱۴۱۷ ق)، ناشر: المرکز العالی للعلوم و الثقافة الإسلامیة، تحقیق و اعداد: مرکز احیاء التراث الاسلامی بقم؛ ۳ جلد، جلد اوّل: از أبان بن سعید تا سلمان الفارسی (۴۲ صفحه مقدمه + ۶۴۲ صفحه متن)، جلد دوم: از سلمة بن عمرو تا قیس بن المکشوح (۶۳۶ صفحه)، جلد سوم: از کرز بن جابر تا الیمان، همراه با باب الکنی و الفهارس (۸۱۲ صفحه)، الطبعة الاولی: ۱۴۳۷ ق/ ۲۰۱۵ م/ ۱۳۹۴ ش. قم.

۱) کتاب الصحابة الکرام نوشتهٔ شیخ محمدعلی احمدیان شامل معرفی و شرح حال قریب به پانصد و هفتاد شخصیت از صحابهٔ حضرت رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم است. نام این کتاب را شیخ آقا بزرگ طهرانی نهاده و با خط زیبای خود بر روی جلد آن نوشته است: «الصحابة الکرام المشیدین لعَلَم الاسلام، بقلم العلامة المؤرخ البحاثة الشیخ محمدعلی الاحمدیان النجف آبادی دامت برکاته، اوّل اشهر الحرام ذی قعدة ۱۳۸۶،

*. عضو هیأت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی و مؤسسه کتابشناسی شیعه، قم.

الفانی آقا بزرگ الطهرانی عفی الله عنه و عن والدیه»

کتاب الصحابة الکرام در بیش از دو هزار صفحه توسط مرکز احیای آثار اسلامی دفتر تبلیغات اسلامی قم، تصحیح و تحقیق شده و به زیور طبع آراسته شده است.

۲) شرح حال مفصلی از مرحوم احمدیان در مقدمهٔ التحقیق الصحابة الکرام قریب به بیست صفحه توسط حجة الاسلام و المسلمین ناطقی رئیس مرکز احیای آثار اسلامی نوشته شده، اگر چه در برخی منابع مثل کتاب تربت پاکان قم، ج ۳، ص ۱۷۱۷ تا ۱۷۲۹؛ مجله آئینهٔ پژوهش، شماره ۴۲ (سال ۱۳۷۶ ش) و مقدمهٔ کتاب الأربعون حدیثاً (که به تحقیق برادرزادهٔ مؤلّفِ الصحابة الکرام به چاپ رسیده است) از مرحوم شیخ محمدعلی احمدیان، صفحاتی هرچند کم، یاد شده است.

برای معرفی آثار شیخ محمدعلی احمدیان، ناچار بودیم که تمام یادداشتهای ایشان را بررسی کنیم تا شرح حال جامع و کم نقصی در مقدمهٔ التحقیق الصحابة الکرام تدوین شود. در لابه لای اوراق و دفاتر و کتابهای ایشان (که بیش از ده‌ها دفتر خطی بود)، یک برگ نظرم را جلب کرد که در دو خط نوشته شده بود: «ایمان ابوطالب و نقش نگین او: از حضرت رضا علیه السلام منقول است که نقش نگین ابوطالب رضی الله عنه این بود: رَضیتُ بِالله ربّاً و بابن أخی محمّد نبیّاً و بابنی علیّ له وصیّاً. مجالس المؤمنین ص ۶۹ س ۱»

۳) روایت نقل شده از حضرت امام رضا علیه السلام است و از کتاب مجالس المؤمنین نوشتهٔ قاضی نورالله شوشتری نقل کرده است.

قاضی نورالله شوشتری در مجلس سوم از کتاب مجالس المؤمنین که در ذکر بزرگان شیعه از صحابهٔ حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم است، به تفصیل در بارهٔ حضرت ابوطالب سخن می‌گوید و ضمن بحث از ایمان حضرت ابوطالب می‌نویسد: «و

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1394.13.49.9.0]

ایضاً از حضرت امام رضا علیه السلام مروی است که نقش نگین ابوطالب رضی الله عنه این بود که: رَضیتُ بِالله ربّاً و بابن أخی محمّد نبیّاً و بابنی علیّ له وصیّاً» (مجالس المؤمنین چاپ جدید بنیاد پژوهشهای اسلامی، ج ۲، ص ۱۲۷، چاپ هفت جلدی)

در پاورقی مجالس المؤمنین چندین منبع برای این حدیث ذکر کرده‌اند که عبارت است از: روض الجنان، ج ۱۵، ص۱۵۰؛ الدرجات الرفیعة، ص۶۰؛ کتاب الغدیر، ج ۷، ص ۳۹۵.

۴) در کتاب الصحابة الکرام ۵۶۷ نفر از صحابهٔ حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم معرفی شده‌اند و مفصل‌ترین آن تراجم، شخصیت حضرت ابوطالب رضی الله عنه است که در باب الکنی در پایان کتاب آمده است (ج ۳، ص ۲۸۳-۴۶۹)، یعنی نزدیک به دویست صفحه در مورد حضرت ابوطالب، شرح حال مستند، توسط مؤلّف نوشته شده است.

مؤلّف الصحابة الکرام در میان اصحاب رسول صلی الله علیه و آله و سلم اهتمام خاصی به حضرت ابوطالب (ره) داشته‌اند، چنانکه در بین آثار ایشان، کتابی تحت عنوان: «اربعون حدیثاً فی ایمان أبی‌طالب» نام برده می‌شود. همچنین برخلاف سایر صحابه که در کتاب الصحابة الکرام به اجمال معرفی شده‌اند، شرح حال حضرت ابوطالب را در سیزده فصل و یک مقدمه تدوین کرده است.

۵) با فحص و تتبّعی که در شرح حال مفصّل حضرت ابوطالب (ره) در الصحابة الکرام انجام دادم، نقش نگین حضرت ابوطالب (ره) را نیافتم. ممکن است مؤلف این بحث را در کتاب «اربعون حدیثاً فی ایمان أبی‌طالب» آورده باشد، چرا که نقش نگین حضرت ابوطالب با ایمان آن گرامی، پیوندی استوار دارد.

ناگفته نماند با فحصی که در آثار خطی مرحوم احمدیان انجام گرفت، کتاب اربعون حدیثاً فی ایمان أبی‌طالب پیدا نشد، ولی این کتاب را قطعاً نوشته، زیرا در

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1394.13.49.9.0]

برخی از یادداشتهای ایشان تصریح شده است که در زمانی که به شهر مقدس مشهد مشرف شده بودم و فارغ البال بودم، مشغول تدوین کتاب اربعون حدیثاً فی ایمان أبی‌طالب شدم.

۶) اشاره شد که شرح حال حضرت ابوطالب (ره) در کتاب الصحابة الکرام شامل سیزده فصل همراه با یک مقدمه است.

مقدمه آن که با عنوان «عمّ النبیﷺ و بیان آبائه» شروع می‌شود، شامل اسامی پدر و اجداد ابوطالب تا جد بیستم است.

اسامی حضرت عبدالمطّلب پدر ابوطالب و کنیه‌های ایشان به تفصیل معرفی شده است، سپس سنّتهای عبدالمطلب که در زمان جاهلیت بنا نهاده بود و در اسلام نیز ادامه پیدا کرد، به تفصیل بیان شده است. آنگاه اختلاف در تعداد فرزندان عبدالمطّلب و اسلام آنها بحث شده است، سپس به معرفی تفصیلی اجداد هجده‌گانه ابوطالب می‌پردازد، یعنی: هاشم، عبدمناف، قصیّ، مرّة، کعب، لؤی، غالب، فهر، مالک، النضر، کنانة، خزیمة، مدرکة، الیاس، مضر، نزار. ولی اجداد بالاتر را به جهت کثرت اختلاف دیگر معرفی نمی‌کند: «هذا ما حضرنی من شرح أحوال أجداد النبیﷺ و أبی‌طالب إلی نزار بن معد بن عدنان، و لم نذکر من هم فوق عدنان، لکثرة الاختلاف فیهم و لا توجد اهمیّة لذکرهم» (ج ۳، ص ۳۰۳)

از صفحهٔ ۳۰۳ به بعد به معرفی اولاد عبدالمطلب و برادران ابوطالب می‌پردازد، یعنی: زبیر، حارث، جمل، ضِرار، المقوّم، ابولهب، عبدالله، حمزه، العباس و نیز خواهران ابوطالب یعنی: عاتکة و صفیّة.

۷) فصول سیزده‌گانه این شرح حال، از صفحه ۳۱۱ جلد سوم صحابة الکرام شروع می‌شود: «و امّا ابوطالب الذی وعدنا بشرح حاله، فیقع فی اسمه و ألقابه و کنیته و میلاده و عدد اولاده و جلالته فی الجاهلیة و الإسلام و خطبته فی زواج فاطمة بنت أسد،

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1394.13.49.9.0]

و نزر من مناقبها و إسلامه و أنّه لم یکفر بالله، و شیء من کراماته و غیر ذلک فی طی فصول.»

عناوین سیزده‌گانهٔ شرح حال ابوطالب از این قرار است:

الفصل الأوّل فی اسمه (ج ۳، ص ۳۱۱-۳۱۲)

الفصل الثانی فی ألقابه (ج ۳، ص ۳۱۲-۳۱۳)

الفصل الثالث فی ولادته و إخوته و احواله فی الجاهلیة و الإسلام و زواجه بفاطمة بنت اسد و غیرها (ج ۳، ص ۳۱۳-۳۱۸)

الفصل الرابع فی أنّه لم یکفر بالله و أنّه من الاوصیاء و أنّه کان مؤمناً بالنبیﷺ فی الباطن و آمن به فی الظاهر... (ج ۳، ص ۳۱۸-۳۳۴)

الفصل الخامس فی نبذة من کراماته و جملة من فضائله (ج ۳، ص ۳۳۴-۳۵۲)

الفصل السادس فی ما أُعطی ابوطالب من الشأن و الجلال بقسمه نوری النبی و الوصی (ج ۳، ص ۳۵۲-۳۵۴)

الفصل السابع فی تربیة أبی‌طالب لرسول اللهﷺ و کفالته له. (ج ۳، ص ۳۵۴-۳۶۲)

الفصل الثامن فی خدمات أبی‌طالب لرسول اللهﷺ و ذکر البشارات التی وردت علیه بولده و بیان تزویجه النبیﷺ بخدیجة و بعض فضائلها (ج ۳، ص ۳۶۲-۳۶۷)

الفصل التاسع فی محبّة أبی‌طالب للنبیﷺ و دعوته إلی دینه، و أنّ اولاده جعفراً و حمزة و علیّاً انّما کانوا ملازمین للنبیﷺ بأمره، و أنّ أباطالب أوّل من بذل الجهد لتشیید هذا الدین و نصر سیّد المرسلین (ج ۳، ص ۳۶۸-۳۸۹)

الفصل العاشر فی ما تحمّله أبوطالب من المشاقّ فی نصرة النبیﷺ هو و أهل بیته و المسلمون و بعض الأُمور الاخر کسیر جعفر إلی الحبشة و خبر إحضارهم فی الشعب و غیر ذلک (ج ۳، ص ۳۸۹-۴۰۰)

الفصل الحادی عشر فی شیء من شعر أبی‌طالب (ج ۳، ص ۴۰۰-۴۱۹)

الفصل الثانی عشر فی اثبات إیمان أبی‌طالب و ما قیل بخلافه و الجواب عنه (ج ۳، ص ۴۱۹-۴۳۸)

الفصل الثالث عشر فی ذکر تاریخ وفاة أبی‌طالب و جملة من وصایاه و شیئاً من الأُمور التی جرت بعده علی النبیﷺ (ج ۳، ص ۴۳۸-۴۵۰)

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1394.13.49.9.0]

در پایان فصل سیزدهم می‌نویسد: «و إنّما ذکرنا فی هذا الفصل ما خرج عن موضوع الکتاب لیتبیّن حقّ أبی‌طالب علی الإسلام، و أن النبی صلی الله علیه و آله و سلم قبل موته کان فی غایة المنعة الاحترام عند قریش، و بفقده جری ما جری علیه من الأذی و التعب، حتّی آل الأمر إلی هجرته عن موطنه صلی الله علیه و آله و سلم»

۸) در پایان شرح حال ابوطالب، برخی از اشعاری که امامان علیهم السلام و علما و دانشمندان در وصف حضرت ابوطالب سروده‌اند، زینت بخش کتاب شده است: «و لنختم الکلام فی ترجمة أبی‌طالب ببعض ما قبل فیه من الشعر المنظوم رثاء و مدحاً و غیرهما، و هی و ان کانت کثیرة و لایسع کتابنا هذا جمیعها، إلّا أنّا نکتفی ببعضها، أداءً لبعض حقوقه علینا، صلوات الله علیه بعد الصلاة علی نبیّه محمد صلی الله علیه و آله و سلم» (ج ۳، ص ۴۵۰-۴۶۸)

در پایان جلد سوم صحابة الکرام که پایان شرح حال حضرت ابوطالب علیه السلام نیز هست، می‌نویسد: «... و بهذه الأبیات تمّ ترجمة أبی‌طالب (رحمه الله) و به تمّ الجزء الثالث من اجزاء کتاب الصحابة علی ید مؤلّفه العاصی محمّد علی احمدیان الاصفهانی فی صبیحة یوم الاثنین ۲۸ شهر ذیقعدة الحرام سنة ۱۳۹۳، و الحمدلله أوّلاً و آخراً» (ج ۳، ص ۴۶۹)

۹) کتاب الصحابة الکرام از بیش از سیصد کتاب و رساله - اعم از خطی و چاپی - استفاده کرده که گویای تتّبع وسیع مؤلّف است. در پایان جلد سوم کتاب فهارس نه‌گانه آمده است، شامل: ۱. فهرس الآیات الکریمة ۲. فهرس الأحادیث الشریفة ۳. فهرس أسماء المعصومین علیهم السلام ۴. فهرس الأعلام ۵. فهرس الأشعار ۶. فهرس الکتب الواردة فی المتن ۷. فهرس الأماکن و البقاع ۸. فهرس الوقایع و الأیام ۹. فهرس مصادر التحقیق. (۴۷۱ تا ۸۱۲)

۱۰) رسم بر این است که در معرفی آثار، ابتدا شرح حالی از مؤلف بیان می‌شود، سپس به معرفی موضوع کتاب پرداخته می‌شود. ولی به جهت احترام حضرت ابوطالب (ره) شرح حال مختصری از مؤلف را در پایان مقاله می‌آوریم

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1394.13.49.9.0]

تا مقداری از حقّ مؤلّف الصحابة الکرام ادا شده باشد، چرا که مؤلّف گمنام است و از سر اخلاص دست به تالیف کتابی به نام الصحابة الکرام زده است که در بین آثار امامیه کم نظیر است و قابل عرضه در مجامع جهانی است.

محمدعلی احمدیان نجف آبادی معروف به النجفی دروس مقدماتی را در شهر نجف‌آباد خواند. سال ۱۳۱۵ش در حالی که پانزده ساله بود، به اصفهان مهاجرت کرد، سیوطی و مغنی و مطول را در اصفهان فرا گرفت. در سال ۱۳۵۷ ق/ ۱۳۱۶ ش به شهر قم رفت. شرح لمعه را نزد آیة الله مرعشی نجفی (ره) و میرزا محمد علی ادیب طهرانی و حاج سیدمرتضی علوی فریدنی (داماد بزرگ حضرت آیت الله گلپایگانی) خواند؛ و در سال ۱۳۱۹ ش درس قوانین را نزد عبدالرزاق قائینی و کتاب مکاسب را نزد آیة الله العظمی گلپایگانی بهره برد.

در ذی الحجة ۱۳۶۰ ق /۱۳۲۰ ش بعد از سقوط رضا شاه به حج مسافرت کرد. بعد از مناسک حج به عتبات مقدسه به سال ۱۳۶۱ ق رفت و در نجف اشرف به تکمیل دو کتاب مکاسب و کفایه نزد حاج شیخ عبدالحسین رشتی (در طول سه سال) پرداخت.

در سال ۱۳۶۴ ق/۱۳۲۲ ش در درس خارج حضرات آیات: سیدجمال گلپایگانی، سیدعبدالهادی شیرازی، سیدمحسن حکیم، میرزاباقر زنجانی و سیدابوالقاسم خوئی در اصول و فقه بهره‌ها برد.

در سال ۱۳۹۳ ق/ ۱۳۵۲ ش توسط رژیم عراق اخراج شد و به ایران مهاجرت کرد. از سال ۱۳۹۵ق تا هنگام وفات به سال ۱۳۷۶ ش/۱۴۱۷ق در قم و نجف‌آباد مشغول تألیف و مورد اعتماد بزرگان حوزه در شهر نجف‌آباد بود.

۱۱) ایشان علاوه بر خط زیبا، ذوق و قریحه شعری داشت و در چند بیت اشاره به نام و فامیل و مذهب خود کرده است:

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1394.13.49.9.0]

قصّه کوته سرّ مطلب را بگو　　کن تکلّم نام و مذهب را بگو
گر بپرسی مذهبم را با علی است　　همچنان نامم محمّد با علی است
گر بخواهی دین من هم احمدی است
از لقب هم گر بپرسی احمدی است

از سال ۱۳۹۵ ق در قم اقامت داشت و در ذی الحجة همان سال نامه‌ای به حضرت آیة الله العظمی خوئی (ره) در نجف نوشت و از صحّت و سلامتی خود خبر داد، و اینکه در شهر قم اقامت دارد. حضرت آیة الله العظمی خوئی (ره) در ۲۳ صفر ۱۳۹۶ به نامهٔ او پاسخ داد.

۱۲) وی صاحب بیش از بیست جلد کتاب و رساله است که اکثر آنان خطی است و برخی به چاپ رسیده است. اسامی آثار ایشان – به جز کتاب الصحابة الکرام – بدین قرار است:

۱. تقریرات دروس خارج فقه و اصول شامل دو رساله یکی در استصحاب و دیگری در مکاسب محرمة؛
۲. رساله در قاعده لاضرر؛
۳. رساله در خمس (ناقص است)؛
۴. رساله در قضا؛
۵. رساله در دیات؛
۶. تعلیقات بر کتاب نقد الرجال میر مصطفی تفرشی؛
۷. الأربعون حدیثاً؛
۸. المعمرّون، شرح حال بیش از ۵۵۰ نفر که طول عمرشان زیاد بوده است؛
۹. روضة الأُنس، کشکول؛
۱۰. تعلیقات مفصل بر کتاب مسالک الأفهام شهید ثانی؛

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1394.13.49.9.0]

۱۱. اربعون حدیثاً فی فضائل أهل البیت علیهم‌السلام، منتخب از کتاب فرائد السمطین؛ به جز اربعون حدیثاً فی ایمان ابی‌طالب (ره) است.

۱۲. حاشیه بر کتاب مجمع البحرین؛

۱۳. فهارس کتابهای شیخ صدوق؛

۱۴. فهارس امالی شیخ طوسی؛

۱۵. فهارس حاشیه مکاسب غروی اصفهانی (کمپانی)؛

۱۶. فهرست اصول ستة عشر؛

۱۷. طبقات المفسرین که التنویر فی مَن صنّف فی التفسیر نیز نامیده شده است.

۱۸. ترجمهٔ نامهٔ امیرالمؤمنین علیه‌السلام به مالک اشتر؛

۱۹. رساله در أنصار الحسین علیه‌السلام

۲۰. اربعون حدیثاً فی ایمان أبی‌طالب؛

۲۱. تحقیق کامل کتاب زبدة التفاسیر مولی فتح الله کاشانی (صاحب منهج الصادقین) که شامل پنج هزار صفحه است و در ۳ رجب ۱۴۰۸ ق مقدّمه التحقیق آن پایان یافته است.

۱۳) به هر حال، بخش یاد شده از کتاب، گرچه کتابی مستقل دربارهٔ حضرت ابوطالب علیه‌السلام نیست، ولی به دلیل دقت و تتبّع مؤلف، در شمار آثار مستقلّی جای می‌گیرد که در این مورد نوشته شده، و بجاست که در پژوهش‌های مربوط به آن گرامی، بدان رجوع شود. همچنین ترجمهٔ این بخش به عنوان تک نگاری ارزشمندی پیشنهاد می‌گردد، که خود، کتابی بیش از دویست صفحه خواهد شد.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1394.13.49.9.0]